

ПАНЕЛЬ I. «УРБАНІСТИКА: НОВІ ОБРІЇ»

Модератори: **Андрій Артеменко** (Харківська державна академія дизайну та архітектури),
Володимир Куліков (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна)

Дискутант: **Дмитро Шевчук** (Національний університет «Острозька академія») та
Олександр Кравченко (Харківська державна академія культури)

Учасники:

Андрій Артеменко (Харків) «Парадигми сприйняття міста: від постмодерну до формування урбаністики метамодерну»

Соціальні, економічні, геополітичні трансформації початку 2000-х привели до радикальних змін життя міст. Увага дослідників переключилася на проблему оточення, середовища, ландшафту, простору. В кінцевому підсумку урбаністика зосередила увагу на проблемі виробництва просторів, як способі пересборки міста.

Розвиток урбаністичних досліджень початку XXI століття відображає зміну світоглядних парадигм постмодерну і метамодерну. Постмодерн – це рефлексія епохальних, всеосяжних змін життя суспільства повоєнного періоду. Він відкрив принцип множинності реальності. Застосована ним просторова метафорика дозволила візуалізувати принцип взаємопокладання об'єктів і явищ. Одночасна множинність реальності змінила розуміння форм, структур і функцій людського оточення. На соціальному рівні це відображено в ідеології мультикультуралізму, як взаємодії носіїв різних цивілізаційних практик. Це призвело до ідеї мережових структур і відносин в суспільстві. Культура, економіка і політика породжують нову ментальну парадигму, яку Р. ван ден Аккер і Т. Вермюлен запропонували назвати метамодернізм.

Концепція міста метамодерна в сучасній урбаністики ще не сформована. Відмінні риси цієї моделі урбанізму вже проявилися, але поки сприймаються лише як трансформація міста XX століття. Нове предметне і технологічне середовище створило власні соціальні та комунікаційні практики, сформувало умови, де, як зазначають Р. ван ден Аккер і Т. Вермюлен, «постмодерністські дискурси втрачають свою критичну цінність».

Метамодернізм також, як і постмодернізм, плюралістичний, іронічний і деконструктивний, але ці риси по-різному проявляються. За аналогією з характеристикою постмодерну, даною

Чарльзом Дженксом, розглянемо п'ять ключових принципів урбаністичного простору метамодерну.

- 1) Постмодерн виступав проти спрощення розуміння урбаністичного об'єкта, підкреслюючи його суперечливість. Метамодерн вводить більш складний принцип контингентного і контекстуально об'єкта, який має вигляд цілої мережі відносин, смислів і функцій.
- 2) Постмодерн декларує принципи двозначності і напруженості. У свою чергу метамодерн говорить про метаксіс, зависання, мінливість значень.
- 3) Принцип постмодерну «і те, і інше», посилюється метамодерністською «непримиренністю спільного існування».
- 4) Постмодерністський принцип двоякої функціональності урбаністичного об'єкта також ускладнюється: він мислиться як об'єкт, включений у «тканину» міста, де його функціональність залежить від всієї системи об'єктних відносин у міському середовищі.
- 5) Безладна життєвість постмодерну, в метамодерні трансформується в «випадкові» збіги, споживчу своєрідність, гедонізм.

Ці риси метамодерна відбилися в концепції Р. Роджера «Towards a Strong Urban Renaissance», де місто - це простір, в якому всі речі мають гуманітарне значення. Основа такого розуміння міста - ідея об'єктності, коли речі і люди утворюють особливий рід мережевої взаємодії. Такий підхід демонструє як різні людські переваги формують матеріальну структуру міського простору і соціальних спільнот, а також як цей простір створює гордянина. Ці процеси відображені в дослідженнях Р. Парка (Robert E. Park) «Людські спільноти. Місто і людська екологія», Д. Харві (David Harvey) «Право на місто» та І. Валлерстайна (Immanuel Wallerstein) «Кінець знайомого світу. Соціологія XXI століття».

Фоном для урбаністичних досліджень початку 2000-х стала концепція культурної поліфонії. Відмова від культурної гомогенності для більшості міст пов'язана з отриманням доступу до глобальної світової системи розподілу фінансів, товарів і послуг, потоків робочої сили. На символічному рівні культури це призвело до появи гібридних і інтеркультурних форм дизайну простору. Таке явище У. Бек назвав «конвергенцією глобальної культури», тобто наближення культур різного походження до однакових форм і значень. Однак уніфікація за цих обставин принципово неможлива, оскільки ансамбль і контекст змішання культур в єдиній системі міста дає різні результати для кожного окремого випадку.

Місто - це складний топологічний об'єкт, де простори різної природи і етимології багаторазово нашаровуються. Така багат шаровість організовується в особливій конструкції ментального міста. Ця конструкція відображає уявлення людей про принцип існування

конкретного міста. Саме тому сучасній урбаністиці доводиться звертати увагу на візуальні, емоційні, асоціативні механізми, які формують індивідуалізований образ міста. Фізичні об'єкти «обрастають» антропологічними значеннями, які диктують логіку соціальних відносин. У цій дослідницькій парадигмі смисли і значення матеріальних об'єктів міста розкриваються в системі ментального образу. Ментальний образ міста - це складна семіотична система просторів і об'єктів, що структурує функціональний і соціальний простір міста. Цей образ формується фізичним оточенням і повсякденними практиками, в яких проживаємо місто.

Урбаністика початку XXI століття приходить до розуміння міста не як взаємовиключення, а взаємного доповнення матеріальної і соціальної системи, мови і структури, ментального образу і соціальних зв'язків. Всі ці компоненти складають єдиний комплекс об'єктності, який контингентний за своєю природою. Такий підхід знімає проблему каузальної первинності мови опису чи фізичного простору. Вони не конкурують, але вони і не рівнозначні, а є взаємопокладеними.

Інфраструктурні об'єкти міста структурують фізичний простір. Ментальне місто формує екзистенціне сприйняття соціального простору. Разом з цим приходить розуміння того, що екзистенційні мотиви не інструментальні і вторинні, а першорядні і основоположні. Це знайшло відображення в проблемі автентичності, а «боротьба за автентичність» міста стала загальним трендом. Сьогодні ми стикаємося з процесом конструювання автентичності як стилю. Управління естетичним досвідом проаналізовано Ш. Зукін в роботах «Культура міст» і «Голе місто». Простежується чіткий зв'язок між комерційною культурою і створеною нею формою автентичності. Але мета комерційної культури більш масштабна - це вирішення проблеми переміщеного населення і задоволення претензії нових груп на право жити і працювати в цьому просторі.

Таким чином, місто метамодерна не тільки багат шаровість, але і одночасність присутності різних просторів. Це не просто сконструйована або дозволена колажність, а прожита просторовість, яка передбачає зустріч з іншими часовими об'єктами. Воно залишається складним топологічним об'єктом, унікальним ансамблем інфраструктури, спільнот і повсякденних практик. При цьому індивідуальність міста - це товар, який виробляється і реалізується на ринку.

Інна Голубович, Фаріда Тихомірова, Марія Загурська (Одеса) «Біографія міста» як субжанр сучасної урбаністики»

Сучасна урбаністика оформлюється як широке поле міждисциплінарних досліджень, складається картографія її тематичних регіонів, жанрів та субжанрів. В центрі нашої уваги один з таких субжанрів – «біографія міста», сутність, структура, зміст, контури та межі якого, ще не стали у повній мірі предметом спеціального осмислення. *Мета* даної дослідницької розвідки – спробувати окреслити проблемний профіль «біографії міста» у міждисциплінарній площині сучасної урбаністики. Джерельна база дослідження – корпус публікацій, в яких відображені перші кроки становлення даного субжанру (праці П. Акройда, М. Анциферова, І. Гревса, Й. Дройзена, І. Полякової, О. Шубіної та ін.). Загальну теоретичну рамку для подальшого становлення субжанру «біографії міста» задають праці І. Голубевої, К. Линча, В. Ли, Д. Лихачева, Ю. Лотмана, Б. Маркова, К. Норберг-Шульца, С. Смирнова, О. Трубіної, Л. Шишкіної, О. Шпенглера та ін.). На підставі проведеної дослідницької розвідки зроблені наступні *висновки*. «Біографія міста» стає повноцінним субжанром в структурі сучасної урбаністики. Його світоглядно-ціннісною засадою є уявлення про місто як про живу істоту (організм, особистість, особливий суб'єкт т.д.), що має неповторну душу, дух («дух міста», «душа міста»), власну індивідуальну історію свого життя, власну біографію. Біографія є втіленням цілісності історії та культури, є синтезом життя людей. Концептуальні засади порівняння індивідуального життя та буття надіндивідуальних соціокультурних феноменів, таких, як місто, знаходимо в принципі ізоморфності, гомології, гомоморфізму (співпадінні (уподібненні) структури об'єктів, які розглядаються у певному відношенні). Методологічний профіль «біографії міста» визначається застосуванням біографічного підходу у різних його міждисциплінарних варіаціях до вивчення феномену міста. Зразки та методологічну легітимацію такого застосування майже вперше надає Й.Г. Дройзен: біографічна форма репрезентації евристично плідна для зображення надособистісних історичних феноменів (перш за все, міста), в яких яскраво і чітко проявляються своєрідність, індивідуальність, імпульсивність, присутній геній (*genius loci*). Потенціал «біографії міста» є там, де є «форма життя» міста – історична інваріантна структура, яка залишається самототожною у розмаїтті та мінливості життя, яка є поєднанням індивідуальних душевних цілісностей з надіндивідуальними духовними побудовами. Проблемний профіль «біографії міста - питання, теми та смислові регіони дослідження - можна попередньо узагальнити: а) «право на біографію міста» - питання про те, чи кожне місто має «право на біографію», які соціокультурні передумови та презумпції такого права; б) як пов'язані між собою «біографія міста», «міф міста», «доля міста», чи можна уявити синтезу: біографія-доля-міф міста? в) яку роль може зайняти

субжанр «біографії міста» в структурі «дискурсу міської ідентичності», що зараз концептуально формується? г) як пов'язані практики біографування міста та антропологічної навігації у місті, як створити власну автобіографічну символічну карту міста, автобіографічний артпрокартоїд? В даному проблемному полі ставиться питання про «біографічність міста» у двох вимірах: а) причетність міста біографіям конкретних персон; б) присутність міста в біографії кожної людини як місця, в якому розгортаються значущі для її життя події. Ми також звертаємо увагу на «біографування міста» як на дослідницьку стратегію і значущу соціокультурну практику. В цілому формування субжанру «біографії міста» пов'язане з загальною тенденцією багатьох урбаністичних досліджень - тема міста, яке живе своїм власним життям. має свою біографію, вже не є периферійною, вона переміщується в центр теоретичного осмислення.

Олена Петриківська (Одеса) «Принципи антропологізму, мікроурбанізму і міждисциплінарності в сучасній урбаністиці»

В даному дослідженні здійснена реконструкція методологічних принципів антропології міста як актуального напрямку міських досліджень. Проаналізовані зміни в урбаністиці, які пов'язані з антропологізацією соціогуманітарного знання. Урбаністична антропологія розглянута як антропологія складних суспільств. Представлено концептуальний аналіз використання антропологічного підходу в соціогуманітарному знанні, розглянуто його філософську складову. Проаналізовано та виявлено сучасне трактування антропології. Антропологія як комплексне вивчення людини в усьому її тематичному і дисциплінарному розмаїтті є тією галуззю сучасного соціального і гуманітарного знання, що найбільш динамічно розвивається. Відносно предмета дослідження реалізовано філософсько-антропологічний підхід. Філософська антропологія претендує на роль критики антропологічного знання в цілому і обґрунтування вихідних посилок наук про людину. Вона виступає з критикою позитивізму і об'єктного підходу, пропонуючи феноменологічні, герменевтичні, соціально-культурні та інші методи дослідження життєвого світу людини. Філософська антропологія служить методологічною основою для синтезу знань про людину завдяки тому, що являє собою особливий тип філософствування - антропологізм, який демонструє істотні відмінності від методологізму, гносеологізму і онтологізму. Антропологізм відображає ідеали посткласичної науки, тоді як методологізм - ідеали класичної раціональності, в результаті чого його можна застосовувати до ідеалізованого світу теоретизму, де панують абстракції свідомості взагалі і відбувається відволікання від важливих особливостей людської особистості, її життєдіяльності,

соціально-культурної, історичної обумовленості. Визнається важливість антропологічної перспективи у вивченні цілого ряду феноменів (міський культури, постсучасності, ідентичності, пам'яті) - перспективи, яка, висвітлюючи конкретне і унікальне, тим самим прокладають шлях рефлексії про більш загальне і універсальне. Показано, що подолання принципової різниці між науками про природу і науками про людину істотно спирається на методологію сучасної філософської антропології. Конкретно - на сформульовану нову підставу пізнання в цілому, орієнтовану на історичний і практичний характер людського життя і її структурних форм. Антропологічне трактування пізнання дозволяє розуміти пізнавальні акти як способи практичного здійснення людського життя.

Виділено особливості дослідження міста з позицій антропологізму, мікроурбанізму і міждисциплінарності, а також проаналізовано можливості подальшого розвитку прагматичного аналізу міста з урахуванням неklasичних підходів в соціогуманітарному знанні. Зазначено також, що зміни в самій антропології дозволили їй досліджувати нові предметні області. Історія цих змін ще не завершена. Будь-яке місто може себе продуктивно презентувати за допомогою антропологічних досліджень. Складність зв'язків між людиною і містом, сама динаміка міської культури вимагають постійного моніторингу і готовності відповісти на нові антропологічні виклики.

Ірина Гукалова, Сергій Покляцький (Київ) «Постіндустріальні тренди урбанізації у нових завданнях геоурбаністики»

Зростання ролі міст, поліпшення якості життя міського населення, збільшення кількості містян і поява мегаполісів традиційно пов'язується з урбанізацією. Це поняття розширювалося і ускладнювалося разом з тими процесами, які історично супроводжували розвиток суспільства, зокрема його перехід від індустріальної до постіндустріальної стадії. Нові тренди і проблеми стали основою сучасного геоурбаністичного дискурсу і започаткували нові підходи до усвідомлення просторових закономірностей урбанізації. Геоурбаністика опікується обґрунтуванням нових критеріїв оцінювання міст – з точки зору їх доступності, зручності, комфортності, здатності адаптуватися до змін клімату, долати екологічні проблеми або консолідувати міські громади. Методологічний її ресурс як науки, яка досліджує міський простір через географічно зумовлені сценарії взаємодії економічної, соціальної, екологічної і культурної його підсистем, є досить високим. Авторами обґрунтовується думка, що особливості змін у регулюванні стратегічного розвитку міст, як і

напрями дослідження у геоурбаністиці, тісно пов'язані із глобальними постіндустріальними трендами урбанізації та закономірностями, які мають свій прояв в Україні.

Автори роблять такі висновки: урбанізм як спосіб життя – це не тільки метафора, але й основа просторових моделей розвитку міст у постіндустріальну добу, що ставить перед геоурбаністикою ряд серйозних завдань, актуальних в Україні у зв'язку з реформуванням системи її адміністративно-територіального устрою. Набуває нового значення і сам термін «урбанізація», адже розвиток постіндустріальних видів діяльності забезпечує можливості відмовитися від просторового розмежування місць прикладання праці, місць проживання і відпочинку людей, з чим докорінно змінюються причинно-наслідкові зв'язки поширення міського способу та умов життя. Трансформаційні, з точки зору людиноцентричності, зміни вимагають тісної міждисциплінарної взаємодії, а також застосування як географічних, так і інших методів «соціальної діагностики» – вивчення історії освоєння конкретних міст, соціологічні опитування та інтерв'ю, які краще за наявну офіційну статистику по містах здатні з'ясувати, як сприймають середовище містяни, наскільки вони прив'язані до нього. Такі спостереження, проведені у порівнянні, стимулюватимуть тих, хто формує стратегію розвитку міст, дбайливо ставитися не лише до природної та культурної їх спадщини, а і до міської спільноти з її міською ідентичністю.

Вікторія Константінова, Ігор Лиман (Бердянськ) «Інституціоналізація історичної урбаністики в Україні: проблеми і перспективи»

Йдеться про бачення інституціоналізації вітчизняної історичної урбаністики часів новітньої незалежності України «з середини», очима дослідників, доволі глибоко включених до відповідних процесів. При наявності різних типологій наукових інституцій, зокрема і таких, що зараховують до останніх різноманітні наукові форуми, проекти, виставки, електронні розсилки тощо, в даному випадку наукові інституції розглядаються у вузькому сенсі. Тож у центрі уваги – створення та діяльність українських інституцій, для яких історія міст була і залишається ключовою проблематикою: Центру міської історії Центрально-Східної Європи у Львові, Науково-дослідного інституту історичної урбаністики, історико-культурологічного альманаху «Фронтири міста», часопису «Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій» («МІКС»). Констатується, що половину з 30 років новітньої української незалежності на вітчизняних теренах не існувало наукових інституцій, спеціалізованих на дослідженні історії міст. Аналізуються як здобутки, так і проблеми українських інституцій у царині історичної урбаністики. Перспективи подальшої

інституціоналізації вбачаються, зокрема, у створенні української асоціації з дослідження історичної урбаністики, а також в активнішому долученні українських фахівців цієї галузі до відповідних міжнародних асоціацій, інших інституцій і спільнот, у розширенні представництва вітчизняних науковців у складі авторів авторитетних зарубіжних часописів з історичної урбаністики.

Дмитро Чорний (Харків) «Чи можливі нові підходи до вивчення історії міст України, або Харків як дзеркало урбаністичних студій»

У статті розглядаються особливості використання новітніх теоретичних підходів до студіювання історії міст, шляхи поєднання історичного досвіду із практикою міського самоврядування в сучасній Україні на прикладі Харкова – великого індустріального, культурного, торгового та адміністративного центру. Показано еволюцію образів та вплив дискусій навколо них на розвиток міста початку XXI століття. Автор акцентує увагу на переосмисленні поняття «урбаністична криза», необхідності використання підходів студій з деіндустріалізації та постколоніального урбанізму. Доводиться, що в центрі уваги урбаністів мають бути поставлені питання управління містом на різних історичних етапах, вибору стратегії економічного розвитку, формування міського простору в контексті взаємин між самоврядуванням, бізнесом і громадянським суспільством. Обґрунтовано необхідність збільшення уваги українських дослідників до світового теоретичного доробку, компаративних досліджень. Все це дозволить перейти від випадковості та вибірковості в ухваленні управлінських рішень до визначеності, оптимізації стратегії, комплексного підходу з прицілом на довготривалу перспективу.

Автор стверджує, що з метою адекватного вписування історії Харкова у світовий контекст потрібні наскрізні студії за великий часовий проміжок, порівняльні дослідження в рамках України, Південно-Східної Європи та світу, видання творів світової інтелектуальної спадщини з урбаністики у перекладі українською мовою. Настав час говорити про Харків в такому ключі щоби запобігати виникненню ситуацій невизначеності, коли мешканці і діячі міських самоврядувань опиняються заручниками між випадковістю та вибірковістю тих чи інших рішень, що гальмує просування міста в нові реалії XXI століття.

Оксана Міхеєва, Олексій Мусієздов, Вікторія Серeda (Львів, Харків, Базель) «Сучасна соціологія міста в Україні»

Соціологія міста в Україні є відносно молодою, але достатньо динамічною ділянкою наукового знання, яка активно взаємодіє з міждисциплінарним полем урбаністики. На сьогодні це достатньо інституціалізована ділянка, яка поєднує мережу навчальних закладів (де викладаються дисципліни, пов'язані і з міською тематикою), дослідницькі центри, громадські організації та окремі мерії. До здобуття власної незалежності у 1991 р., Україна, як і інші радянські республіки, була полем реалізації радянської теорії та практики стосовно бачення та розвитку міст. У радянській соціології місто трактувалося не лише як місце розміщення необхідної для виробництва робочої сили і осередок кращих порівняно з селом умов життя, але і як місце реалізації функції контролю і управління, яка передбачає формування «радянської людини». Характерне для початкового періоду української незалежності активне відторгнення радянського призвело до більшої концентрації на соціокультурних феноменах. Характерними рисами цього початкового етапу були відсутність фінансової підтримки подібних досліджень з боку академій і не сформований стабільний інтерес до цієї тематики. Однак поступово в українському суспільстві зростає інтерес до міського простору, нових (забутих) імен, трагічних сторінок історії тощо. Наприкінці 2000-х років в Україні відбувається якісний зсув в інституціоналізації урбаністичних студій: у багатьох закладах вищої освіти розробляються нові курси та навчальні посібники, низка дослідників захистили кандидатські та докторські дисертації у рамках соціології міста, у Львові, Києві та Харкові потужно про себе заявили незалежні наукові центри та інституції, які або цілковито концентруються на урбаністиці, або визначають її як один з основних напрямів роботи. На сьогодні маємо плеяду фахівців, які фокусовані на вивченні українського міського простору з урахуванням його пострадянського характеру, однак при цьому здатних доносити ці сенси до західної урбаністичної академії, говорячи спільною теоретичною мовою. А також накопичений значний обсяг емпіричних даних, що не завжди прямо орієнтовані на місто як основний фокус дослідження, однак дозволяють застосовувати їх до вивчення різноманітних аспектів життя та функціонування сучасних українських міст.